

УДК 34(091):343.1(477)

Юрчишин Василь Миколайович

д.ю.н., доцент,
почесний працівник прокуратури України,
завідувач кафедри кримінальної
юстиції Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ГЕНЕЗА ТА ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA)

Публікація присвячена дослідженню генези становлення інституту спеціального досудового розслідування в кримінальному процесі України. Проведено аналіз загальних положень кримінального процесуального законодавства присвяченого здійсненню спеціального досудового розслідування за відсутністю обвинуваченого та його правові наслідки в Україні.

Ключові слова: генеза інституту спеціального досудового розслідування в Україні, сторона обвинувачення, ухвала слідчого судді, заочний судовий розгляд, заочний вирок.

The article deals with the researching of incipience of the institute of special pre-trial investigation in the criminal process of Ukraine. The general grounds of the criminal procedural legislation which are devoted to the special pre-trial investigation without accused person were analyzed. Legal consequences of the special pre-trial investigation without accused person in Ukraine were defined.

Key words: special pre-trial investigation, prosecution party, decision of inquirer judge, correspondence trial, absentee sentence.

Постановка проблеми. Правовий інститут спеціального досудового розслідування виник відповідно до Закону України від 7 жовтня 2014 року «Про внесення змін до Кримінального та

Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», яким КПК України був доповнений главою 24¹ «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень». Це одразу створило можливості для реального притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили зазначені злочини, але з метою ухилення від неї переховуються від органів досудового розслідування та суду на території держав, які видають лише засуджених, стосовно яких набрав законної сили вирок суду, а також – на окремих територіях країни, на яких через тимчасову окупацію та проведення антитерористичної операції не функціонують органи державної влади України [1].

Сьогодні цей правовий інститут перебуває на етапі практичної апробації своїх можливостей. Він є одним із засобів забезпечення розумності строків кримінального провадження, підвищення ефективності кримінальної юстиції, реалізації принципу невідворотності покарання і належного захисту державних і публічних інтересів, а також свідчить про подальшу інтеграцію України до європейських та міжнародних стандартів гарантування прав і свобод людини. Інститут спеціального досудового розслідування (*in absentia*), який нерідко іменують інститутом заочного провадження, є практично новим інститутом кримінально-процесуального права [2, с. 192].

Його концепт, зміст і основні параметри передбачені у главі 24-1 КПК України з назвою «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень», якою КПК України доповнений згідно із Законом від 07.10.2014 № 1689-VII [3]. Регламентація особливостей спеціального досудового розслідування (*in absentia*) в КПК України носить, певним чином, лаконічний характер, що викликає багато запитань щодо юридичної визначеності передбачуваних процедур та відповідності їх принципу верховенства права. Забезпечення можливості чути та бачити хід судових дій, ставити питання й отримувати відповіді від допитуваних осіб, реалізовувати інші надані процесуальні права та виконувати

процесуальні обов'язки, а також необхідність законодавчого врегулювання питань застосування сучасних комп'ютерних технологій для отримання, фіксації і зберігання доказової інформації, реалізація так званої концепції «електронного правосуддя» є головними проблемами при забезпеченні верховенства права під час проведення спеціального досудового розслідування.

Аналіз дослідження даної проблеми. Теоретичною основою дослідження генези та загальних положень інституту спеціального досудового розслідування стали наукові праці українських вчених: Ю.П. Аленіна, В.І. Галагана, І.В. Гловюк, С.А. Головатого, Ю.М. Грошового, О.М. Дроздова, О.В. Захарченко, О.П. Кучинської, В.Т. Маляренка, Г.В. Матвієвського, О.О. Нагорнюк-Данилюка, Р.Г. Песцева, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, О.Ю. Татарова, В.М. Трофименка, В.Н. Трубнікова, Л.Д. Удалової, О.Г. Шило та ін.

Метою даної статті є дослідження інституту кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, який має глибоке історичне коріння. Визначення перспектив розвитку правового інституту, що встановлює порядок здійснення спеціального кримінального провадження в кримінальному процесі України неможливе без звернення до історії становлення цього інституту, що й обумовило вибір теми даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. КПК УСРР 1922 року встановлював умови, які стосувалися строків направлення підсудному копії заочного вироку, обов'язковості його повідомлення про порядок і строки оскарження заочного вироку, подачі клопотання про новий розгляд справи, про порядок розгляду такого клопотання обвинуваченого народним судом і винесення нового вироку на загальних підставах та інші умови здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого.

Серед іншого, у КПК УСРР 1922 року визначені випадки, коли розгляд справи за відсутності підсудного не допускався, а саме у випадках: 1) видалення підсудного із зали судових

засідань у зв'язку з порушенням ним порядку засідання чи невідкорення розпорядженням головуючого; 2) розгляду справи про злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі більше шести місяців, а також по справах, які розглядаються народним судом за участю шести народних засідателів, де явка підсудного обов'язкова. Проте ця правова норма містила застереження, якщо підсудний прямо виразив свою згоду на розгляд справи за його відсутності чи, якщо доведено, що підсудний ухилився від вручення повістки про виклик до суду чи переховується від суду, суд може провести судовий розгляд за його відсутності; 3) явки підсудного в суд після відкриття судового засідання, але до винесення вироку, якщо він був допущений до дачі показань; 4) коли підсудний, який був присутній під час розгляду справи, сам залишив зал засідань до винесення вироку [4]. Крім того, виходячи з обставин конкретної кримінальної справи, суд міг визнати явку підсудного необхідною, що унеможливило винесення заочного вироку.

У КПК УСРР, затвердженому постановою ЦВК УСРР від 20 липня 1927 року, питання заочного кримінального провадження регламентувалися статтями 238¹, 240, 247²49, які за змістом були аналогічними до положень КПК УСРР 1922 року. У 1933 році положення, які стосувались постановлення заочного вироку, були скасовані та виключені із Кримінально-процесуального кодексу [5]. У результаті затвердження 25 грудня 1958 року Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік інститут розгляду кримінальних справ за відсутності підсудного знову повернувся до кримінального процесу та кримінально-процесуального законодавства союзних республік, зокрема й УРСР. У статті 39 Закону СРСР від 25 грудня 1958 року зауважувалось, що розгляд справи в залі суду першої інстанції відбувається за участі підсудного, явка якого в суд обов'язкова. Розгляд справи за відсутності підсудного може мати місце тільки у виключних випадках, особливо передбачених законом [6].

Такі виключні випадки проведення судового розгляду в заочному порядку були визначені вже в новому Кримінально-

процесуальному кодексі Української РСР, що був затверджений 28 грудня 1960 року та в 1991 році коли став кримінальним процесуальним законом незалежної України. Отже, у період з 1922 по 1991 рік спеціальне кримінальне провадження у вигляді заочного судового розгляду кримінальних справ знайшло своє законодавче закріплення як на рівні кримінального процесуального законодавства СРСР, так і Української РСР, та набуло широкого практичного застосування.

Для кримінального процесу України на етапі побудови незалежної самостійної правової держави можливість здійснення судового розгляду кримінальної справи за відсутності підсудного також була характерною.

12 вересня 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон України “Про правонаступництво”, відповідно до положень якого Закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України [7]. Таким чином, після здобуття Україною незалежності питання здійснення кримінального судочинства врегульовувались положеннями Кримінально-процесуального кодексу 1960 року з наступними змінами до нього. Обов’язковість участі підсудного в судовому розгляді вважається важливою гарантією правильного здійснення правосуддя та прав підсудного. Відповідно до положень статті 262 КПК 1960 року явка підсудного до суду при розгляді справи в суді першої інстанції визнавалась обов’язковою [7]. Розгляд кримінальної справи за відсутності підсудного був можливий лише у випадках, визначених законом та якщо це не перешкоджає встановленню істини у справі. Здійснення заочного судового розгляду було можливим у випадках, коли підсудний перебуває поза межами України й ухиляється від явки до суду або коли справу про злочин, за який не може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, підсудний просить розглянути за його відсутності. Проте навіть за наявності підстав для здійснення такого розгляду кримінальної справи суд міг визнати участь підсудного в судовому розгляді обов’язковою. Треба зауважити, що модель

кримінального процесу, яка сформувалась на той час у нашій державі, потребувала реформування та приведення у відповідність до міжнародних принципів і цінностей судочинства, що підтверджувалось висновками міжнародних інституцій.

У прийнятому Верховною Радою України у 2012 році КПК України була відсутня процедура притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від прибуття до органів досудового розслідування чи суду. Наявність такої прогалини призвела до неможливості реалізації на практиці принципу невідворотності кримінального покарання та належним чином захистити публічні інтереси держави і права осіб, які потерпіли від кримінального правопорушення.

Більше того, поширились випадки, коли потерпілий позбавлявся механізмів захисту своїх порушених прав і законних інтересів як у межах кримінального, так і цивільного процесу, у зв'язку з тим, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме, а кримінальне провадження припинене на підставі п. 2 ч. 1 статті 280 КПК України, оскільки предмет цивільного позову безпосередньо пов'язаний з обставинами вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до вимог ст. 297¹ КПК України спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) стосовно одного чи декількох підозрюваних здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, з урахуванням положень глави 24¹ цього Кодексу.

Згідно з ч. 2 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у ч. 1 цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом.

Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, які переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності або

оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, та вони розслідуються в одному кримінальному провадженні зі злочинами, зазначеними у цій частині, а виділення матеріалів щодо них може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду. Крім того, відповідно до ст. 5 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» однією з підстав для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження визначено ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприсуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення антитерористичної операції, та оголошення його у розшук. Згідно з цією нормою вимога про оголошення в міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, якщо вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження.

Отже, здійснення спеціального кримінального провадження також можливе, якщо особа, яка ухиляється від явки на виклик суду, перебуває в районі проведення антитерористичної операції або на тимчасово окупованій території України й оголошена у розшук, який здійснюється за рішенням слідчого. У цьому випадку слідчий суддя, суд повинен встановити факт перебування особи в районі проведення антитерористичної операції або на тимчасово окупованій території України й оголошення його у розшук.

Межі тимчасово окупованої території України визначені в ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». На теперішній час перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, визначено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 року № 1275-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» [9]. Спеціальному досудовому

розслідуванню завжди передує етап досудового розслідування, який здійснюється за загальними правилами і під час проведення якого слідчим, прокурором встановлюються передбачені у законі підстави для зміни його режиму на спеціальний, остаточною констатацією чого відповідно до ч. 2 ст. 297¹ КПК України здійснюється за ухвалою слідчого судді у випадку задоволення ним клопотання сторони обвинувачення. Саме з моменту постановлення такої ухвали і розпочинається здійснення спеціального досудового розслідування, яке надалі проводиться також за загальними правилами досудового розслідування, передбаченими КПК України, але з урахуванням положень глави 24¹ цього Кодексу.

Підстави здійснення спеціального досудового розслідування визначені в положеннях чинного КПК України.

Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 297¹ КПК України такими правовими підставами є:

– кримінальне провадження щодо злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², 111, 112, 113, 114, 114¹, 115, 116, 118, ч.ч. 2–5 ст. 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), ст.ст. 209, 255-258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 258⁵, 348, 364, 364¹, 365, 365², 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 369², 370, 379, 400, 436, 436¹, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 КК України. Цей перелік є вичерпним;

– повідомлення про підозру особі у такому провадженні;
 – переховування підозрюваного від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності;
 – оголошення підозрюваного у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Зазначені підстави застосовуються виключно у сукупності. За відсутності хоча б однієї з них спеціальне досудове розслідування здійснюватися не може.

Висновок. Протягом усієї історії кримінального процесу України особиста участь підсудного була обов'язковою умовою судового розгляду кримінальної справи. Проте в різні періоди історичного розвитку, як виключна міра, допускався розгляд кримінальної справи за відсутності підсудного, що, як правило, носило винятковий характер. На сучасному етапі історичного

розвитку здійснення спеціального кримінального провадження дозволить реалізувати принцип невідворотності покарання та зменшити строки досудового розслідування та судового розгляду, у випадках, коли обвинувачений переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Література:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо заочного кримінального провадження: Закон України № 725 від 16.01.2014 року. - [Електронний ресурс]: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/725-18>

2. Сачко О.В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих порядків та режимів кримінального провадження: Дис. док. юрид. наук: 12.00.09 / О.В. Сачко. – Ірпінь., 2019. – 488 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 груд. 2018 р. : (ОФЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2018. – 408 с. – (Кодекси України)

4. Кримінально-процесуальний кодекс // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. - 1922. - № 41.

5. Постановление ВЦИК и РНК РСФСР от 04 мая 1933 года “О выселении посторонних лиц из домов РК милиции и исправительно-трудовых учреждений”. [Электронный ресурс]: URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=24684>

6. Закон СССР от 25.12.1958 года “Об утверждении основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик”. - [Электронный ресурс]: URL: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6066.htm>

7. Про правонаступництво України: Верховна Рада України, Закон України від 12.09.1991 року. [Електронний ресурс]: URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Верховна Рада України, Кодекс України від 28.12.1960 року. [Електронний ресурс]: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 року № 1275-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80>